

KELENFÖLDI POGÁNY SIROK.

Buda város területén a sz. Gellért hegyen alúl messze elnyúló termékeny síkság tűnik föl, melynek keletről a Duna, innen éjnyugatról a budai hegyek változatos fordulatai vetnek határt. Nyugati szélein azonszőlőhegyek emelkednek, melyeken a híres sashegyi borok teremnek. A fehérvári országútról mellékút fordul be nyugat felé Hausner pesti kereskedőnek terjedelmes dombot elfoglaló emeletes épületéhez, melyre távolról a Sashegy sziklaormai néznek a kopasz magasságról merően alá. Innen kelet-délnek oldalút vezet Schleisz és Unger keserű gyógyforrásához és fürdőihöz, ezeknek tőzsomszédságában fekszenek éjszak felé Hausner kereskedőnek az I alatt ide kapcsolt helyrajzon látható azon telkei, melyeken az 1854 ki nyár végével ő is keserű kutat kezdett építtetni s ahhoz vezető utat hányatni. Ez útnak déli árkában a munkások néhány összezúzott cserépedényre akadtak, melyekben hamu között megégetett csontok találtattak.

Mínthogy e pogány temetőhelynek vizsgálata kötelességemül tétetett: a helyszin tulajdonosával illet először is szólanom; azért rándultam ki 1854. sept. 17-kén délután Dr. Szabó János és Kliegl mérnök társaságában, Hausner vendégszerető nyári lakához, melynek nyílt udvarában sűrű fák alatt, mivel épen vasárnap volt, számos uri vendég mulatott. A pogány temetők helyszinére maga Hausner vezetett el előző szívességgel bennünket, hol a keserű forrást látogatók és sarjgyűjtők már akkor is sokféle mondákat regéltek a kiásott cserepekről és az azokból kikapart csontokról és e mondák a hirlapi irodákban is csakhamar megfordultak. ¹⁾

¹⁾ Pesti napló 1854. sept. 23.

Sept. 21-kén korán indultam ki Dr. Szabó barátommal a helyszínre, hol ránk már azelőtt oda rendelt három munkás várakozott. Az utnak déli árkában, hol a száraz és kemény föld a furónak inkább engedett, mint egyebütt, a földszintől egy lábnyi mélységből ásattunk ki :

I. összezúzott nagy cserépedényt, mely kavicscsal összegyúrt sárga agyagra volt letéve, kövekkel és kövecscsel körülrakva s lapos kövekkel befödve, melyben megégetett csontok, kevés hamu s kis bögre fordultak elő. A

II. sírhely ennek közelében feküdt, ez eldöntött és összezúzott nagy cserépedényből állott, melyben megégetett tetemek, hamvak, réztekercs töredékek és réz gombostű voltak letéve. A

III. nagy cserépedény gyúrt sárga agyagra volt állítva, de ezt összetörve s belőle a köveket, csontokat és hamvakat már az út szélére találtuk kikaparva. Ettől távolabb, de még az útnak déli árkában volt a

IV. sírhely; a kövekkel és kövecscsel körülkerített és sárga agyagra fektetett nagy füles cserépedény egészen össze volt zúzva, fenekén megégetett csontoknál és földdel vegyült kevés hamunál más nem jött elő.

Minthogy az útnak éjszaki árkában sírhelynek nyoma sem találtatott, földfúrónk pedig már a déli útárok hosszában sem talált többé cserépedényt borító köveket, azért dél felé fordultunk, hol :

V. egy lábnyi gyepföld alatt nagyobb kisebb kövek között összezúzott és agyagra helyezett nagy cserépedényben megégetett csontokat és földdel vegyített hamvakat találtunk.

Hogy e pogány temetőben a kövekkel befödött és körül-tömött cserépedények mind behorpadoztak és összezúzottak : az oda mutat, hogy e terjedelmes lapály, mely most magasabb mint hajdan lehetett, a hatalmas Duna gyakori áradásainak és iszapoló apadásainak volt egykor kitéve.

Az ásatások eddigi eredménye után átláttuk, hogy egészen, vagy csak félig ép akár nagyobb hamvederre, akár abban előfordulni szokott kisebb edényre szert már aligha tehetünk, azért a VI., VII. és VIII. sírhelyeket úgy ásattuk körül nagy vigyázattal, hogy a kavicsos agyagra letett ham-

vedrek tisztán legyenek minden oldalról láthatók. Így állott az utóbb II. alatt lerajzolt három hamveder, nem nagy távolságban egymástól; mikor nem is gyanítva, Tandler József, Peitler Antal és Haas Mihály urak többek társaságában szemlélték meg ásatásaink eredményét. És mivel késő este volt, haza is kellett sietnünk; a három hamveder mellé éjört állítottam.

Másnap sept. 22-kén jókor indultam ki Dr. Szabó Jánossal a helyszínre, hova Kiss Bálint is kijött utánunk, és amint a három hamvedret lerajzolta, azokat legott felbontottuk: a

VI. hamvederben megégetett csontok kevés hamu, réztekercs, és négy darab kifűrt tengeri csiga (*Columbella*) fordult elő, melynek ketteje a III alatt ide mellékelt rajzon látható. A

VII. hamvederben füles csésze töredéket, sok megégetett csontot és kevés hamut találtunk. A

VIII. cserépedénybe a tetejét borító kövek, annak nyakával együtt beszakadoztak, fenekére megégetett csontok, hamu, fekete bögre, rézgombostű s réztekercs töredékek voltak letéve. A

IX. sírhely összezúzott nagy cserépedényből állott, melyben füles bögre, meg más kisebb cserépedény összetörve, réztekercs töredék, tölcséreded rézlemezek, megégetett csontok és hamvak heverték. Itt a nagy edényben füles bögre s még más kisebb edény találtatott; csakhogy nem tudni: e kisebb edény a nagyból fordult e ki, vagy mellette volt e letéve? A

X. hamvederben sok megégetett csontot és kevés hamut találtunk. A

XI. összezúzott és gyúrt agyagra fektetett cserépedényben más kisebb edény, megégetett csontok és kevés hamu tűntek elő. A

XII. sírhely nagy füles edényből állott, melyben vékony füles bögrét sok földdel vegyített hamut találtunk.

I. E förlásatott XII pogány sír eredménye.

Az itt hajdan eltemetett pogányokat mind föl kellene sírjaikból támasztanunk és az egyes sírok különböző egymás-

hoz közelítő, vagy egészen hasonló alkotását így kitalálnunk, hogy az azokban eltemetett pogány népnek temetkezési szertartását meghatározhassuk; de mivel napdíj nélkül oly mérsékelt s csak utólag megtérítendő költségre voltam szorítva, melyen már úgylis túlterjeszkedtem, azért e XII sírnak förlátása után, a többinek kikutatását kedvezőbb időre voltam kénytelen elhalasztani.

A förlátott XII sírhely azon eredményre vezet bennünket, hogy azon pogány nép, mely e sírokat alkotta, halottait máglyán égette meg, a fönmaradott csontokat és hamvakat nagy cserépedénybe szedte össze, mely a máglya helyén, vagy ahhoz közel, kavicscsal összegyűrt agyagra tétetvén, nem mély gödörbe alá, ott az edényt mint hamvedret, kövekkel és kavicscsal rakta körül, az abba szedett csontokra s hamvakra rézműdarabokat, természetes ékszereket (csigát), melyeket a megholt életében viselt; és kisebb edénybe ételt rakott le, hogy a halott túlvilági hosszú útjában meg ne éhezzen; a nagy cserépedényt lapos kövekkel takarta le, s az így letett hamveder fölé halmot hányt.

II. E temetőhelyek a rézkori sírhalmok osztályába tartoznak.

A halmok itt már mind eltűnedeztek ugyan; de hogy e temetőhelyek eredetileg sírhalmok voltak, a mellett szól azon tapasztalás, hogy e temetőhely tisztán rézkori sírokból áll, a rézkori sírok pedig mindig és mindenütt úgy fordulnak elő, mint sírhalmok. (Tumuli.)

Azon számtalan sírhalmok, akárhol forduljanak is azok elő a világon, melyekben ezüst és vasműdarabok, mint későbbiek még nem találtak; hanem bennök réz, néha arany edények és ékszerek vannak a holtak mellé téve: rézkori sírhalmoknak neveztetnek; az azokban előfordulni szokott fém-műdarabok pedig rézkori régiségeknek hivatnak. E sírhalmokban majd megégetett, majd meg nem égetett holtak vannak eltemetve s a tapasztalás bizonyítja, hogy a megégetett holtak mellett igen kevés és töredezett műdarab találtak: a megégetés nélkül, kivált paripástól eltakarított holtak mellett ellenben, sok és ép műdarab szokott előfordulni.

A rézkori régiségek nem egyedül sírhalmokban jönnek elő, hanem a vízmosások, partomlások, mély utak oldalában is találtak, néha nagy számmal és sokféle változatban vannak együtt és egy tömegben vagy halmazban a föld mélyében elrejtve, néha egyes darabokban hevernek a föld színén vagy az alatt nem nagy mélységben.

A rézkori régiségeket sajátságosul majd egyszerű vagy összerögzített kettős tekercek, majd karikák vagy hullámszerű ékesítések jellemzik, mely régiségeknek mint hazaiaknak több európai muzeumban van külön osztálya. A magyar nemzeti muzeumunk termei is gazdagon vannak különféle rézkori arany és rézműdarabokkal ékesítve, s ez emlékek nálunk azért nagybecsűek, mivel jobbadán Pannonia, Barbaricum és Dacia téerein találtak, melyekben a szakértő idegen látogatók mindig érdekes, gyakran meglepő, néha kellemes élvezetet is lelnek.

III. A rézkori sírhalmok vagy tisztán rézkoriak, vagy átmeneti korszakúak.

A tisztán rézkori sírhalmok különböznek azon átmeneti korszak sírhalmaitól, melyekben réz és kevés vasműdarabok találtak; ilyenek Fehérmegyében az *érdi* (hamzsbégi) és *batai* kunhalmok, melyekről máskor szólottunk, azokhoz ide IV alatt még hármat kapcsoltunk; ezek számát, melylyel jelöltetnek a már kiadott helyrajzon, nem nehéz megtalálni.

Sept. 20-kán (1847) korán reggel indultam ismét ki Dr. Szabó János és Tasner Antal barátimmal az utóbb említett halmok közé, hová Varsány János egy nappal előbb rándult ki munkásokat fogadni, kikkel nehéz volt alkura lépni; mivel Batán épen akkor állott a bucsú s a nép mind oda gyülekezett.

A 122. számmal jelelt két ölnyi magas halomnak éjszakai irányban kétfelé metszéséhez tizenhárom napszámot rendeltünk, ezek kifizetését Tasner Antal vállalta magára. E halom tetején, melyről már azelőtt sok föld hordatott el. a

hányt föld feldúlt rétegei közt, az előfordulni szokott három jelkő, szarvas szarvu töredékek, őszibarack magvak és kenyérháj voltak venyige hamu között rendetlenül elszórva; miből nem az következik, hogy e halmot őszi napokban hányták, hanem az igen, hogy e halom tetejét ősszel bolygatták. Nem is nehéz kimagyarázni, hogy e halmon vagy szüretelők tanyáztak egykor, vagy a mi még inkább valószínű, szőlőpásztor ásott magának putrit és kunyhót készített, hogy kipihenjen. A babonás félelem és rémületes balítélet nem zavarták csendes hajléka nyugalomát, mert szűk körén, messze túl esett azon sejtelem, hogy alatta hosszú évek óta elhamvadt hős kunok nyugosznak.

A halom déli oldalában, jó mélyen két apró madárfej és más irányban, inkább kelet felé, több maroknyi teljes épségű zab jött elő. Nem is kétkedénk, hogy ez ürgének rakhelye volt, melyet zabbal töltött meg; de a szegény állat valahol életét veszti.

Munkásaink csak másnap értek egész a nyers földig alá, hova mi is lementünk. A halom közepe egymásra halmozott nagy kövekkel volt a földszínétől fölfelé, nem épen szabálytalanul megrakva, s valamint e sokféle nagyságú kövek, úgy az azokat borító hányt föld is nagy tüzet állottak ki; mert a kelő nap fényéhez hasonló lángpiros színben tüntek föl előttünk.

A kövek közötti égésfekvetekben nagy széndarabok és sok hamu között, megégetett tetemek, apró réz és vas töredékek jöttek elő, kevés verhenyős, de nagy mennyiségű barna cserépdarabok mindenütt, szarvascsontok pedig csak itt-ott szétszórva voltak láthatók. Az égés fekvetekben félig lángot vetett, félig elporhadt nagy fadarabok heverték, ezeket többen tölgyfadaraboknak mondták; de a szakértők hársfának ismerték.

A 41. számú egy ölnyi s négy lábnyi magas halomnak teteje nagy rombolást szenvedhetett; mert itt egy jelkőre sem akadunk. Bensejében nagy kövek voltak egymásra halmozva úgy, mint a rajzon láthatni. A kövek közötti égésfekvetekben nagy széndarabok és hamu között: megégetett tetemek, réz

és vastöredékek, sok rendetlenül elszórt barna cserép és famaradványok tűntek elő.

A 28. számú egy ölnyi és három lábnyi magas halomnak teteje egészen beomlott, a hánytöld felső rétegei közt egyetlenegy jelkő sem tűnt elő, itt ép és megégetett embercsontokra akadunk. Alúl az égésfekvetek öt lábnyi hosszú s mintegy félannyi széles kővel voltak leborítva, mint azt a rajz híven mutatja. Ez égésfekvetekben nagy széndarabok és hamu között: megégetett tetemek, réz és vas töredékek, vastag barna cserepek, csigahéj vagy kagyló és barna cserépcsésze darabok jöttek elő.

IV. A tisztán vaskorszaki sírok, nem halmok, hanem sírgödörök.

A tisztán vaskorszaki sírok különböznek mind a rézkori, mind az átmeneti korszak sírjaitól. Az V. alatt rajzban ide kapcsolt nevezetes sírgödör tisztán vaskorszaki, ezt Szob helység területén az Ipoly partján földfuró segedelmével akkor fedeztük fel, mikor 1847. sept. 27-kén Kubinyi Ferencz és Varsány János társaságában a vasúti munkálatoknál talált régiségek után jártunk. E sírgödör fenekén csontváz volt letéve; de az Ipoly hullámai nyílást mostak a sírgödör fenekén, és a csontváz majd végkép elenyészett. A csontváza fekete cserépedények voltak rakva, ezek nem hamvedrek, mert a holt tetem nem volt megégetve, hanem oly edények, melyekbe étel szokott tétetni, hogy a halott túlvilági hosszú útjában meg ne éhezzen. A vasműdarabok a sírgödör közép mélységében voltak díszes csomóba kötve, melyek VI alatt külön és egyenként láthatók, mint következők: 1) Kard, mely 2) hüvelyébe volt rejtve, 3) Dárdacsúcs, 4) Fél karperecz, 5) Lánczfona-dék, 6) Üres karika, 7) Szegfej, 8) 9) 10) Három csat, 11) Üres vasszál.

Ne fogjunk e tisztán vaskorszaki, nagy ritkaságu sír további fejtegetéséhez; úgyis azt kell közelebb meghatároz-nunk, miféle népnek tulajdoníthatók a tisztán rézkori sírhal-mok és régiségek általában és különösen a Hausner telkén

fölsátott kelenföldi rézkori sírhelyek? E kérdésre egyedül a történetvizsgálat hosszú útján nyerhetünk megnyugtató feleletet. Ámde hol kezdjük e vizsgálatot? Mi ad kezünkbe vezérfonalat annyi népek özönében és események tömkelegében?

V. A kelenföldi síkságon hajdan czelták laktak.

Brunner Antal budai polgárnak munkásai 1847-ben a sz. Gellért hegynek déli oldalát borító szőlőkben három sírkövet ástak ki. Brunner mind a hármat a hidépitésnek pesti udvarába hozatá, honnan azokat Tasner Antal lelkes tagtársunk a m. n. Muzeumba viteté, melyek az 1847. Magyar Akadémiai Értesítőben (IV. sz. 83—86. l.) nemcsak leírva olvashatók, hanem könyomatban is láthatók.

E három sírkő elsőjének föliratát az Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen (Wien, 1854. 8. XIII. Bd. 125.) is közli Knabl Richard gréczi lelkész tudósítása után, ki 1851. Pesten sokáig tartózkodott és ki e sírkőnek lelhelyét tévedésből Duna - Pentelére az egykori Intercisa nevű római nyughelynek, vagy szálldának (Mansio Intercisa) dűledékei között keresi s találatása idejét alaptalanul 1851. évre teszi, mely sírkő, mint az annak megmentésére kiküldött m. akadémiai bizottmánynak jelentéséből tudjuk, 1847-ben a sz. Gellért hegynek déli oldalában a Hausner telkén fölsátott pogány temetőhelyek közelében találatott, a mi azért nevezetes, mert e sírkőnek föliratára ugyanazon Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen ezeket jegyzi meg: „Érdekesek e föliraton a valódi czelta nevek. Brogimara némely stajerországi köiraton is fordul elé¹⁾ és az ebersdorfi köiraton Brogimalius névre találunk.²⁾ Glück, több a Brogimarius és Brogimara nevekhez hasonló czelta nevet gyűjtött össze³⁾).

¹⁾ Muchars Geschichte des Herzogthums Steiermark. 1. S. 397.

²⁾ Gruter. DCLXXIII. 6.

³⁾ Glück. Die bei C. J. Caesar vorkommenden Namen. München 1857, 8, 78.

E szerint Buda város területén a sz. Gellért hegyen alúl elnyúló síkságon hajdan czelták, vagy görögösen kelták laktak és az 1847-ben Brunner Antal szölejében elrombolt sírok, valamint a Hausner telkén fölásatott sírhelyek, czelta temetők, nemcsak azért, mivel közel esnek egymáshoz, nem is egyedül azért, mert a VI. sírban kifűrt tengeri csigák fordultak elő, melyek kétségkívűl oly nyakfűzérűl szolgáltak, milyen nyakkötőt a sírkövön látható Brogimara és Jantuna nevű leánya viselnek: hanem leginkább azért, mivel a fölásatott temetőhely tisztán rézkori sírokból áll, milyenek egyedül a czeltáknak tulajdoníthatók.

De miként mondhatjuk Brogimara sírkövét czelta emléknek, mikor fölírata latin? Nem tesz-e az írás nemzeti nyelvről czáfolhatlan bizonytságot? Épen nem. Mert abból, hogy e vagy ama nemzet vagy nép akár görög, akár latin nyelvet használt emlékein, korántsem következik, hogy az ilyen nemzetnek vagy népnek nemzeti nyelve is görög vagy latin volt. Vellejus Paterculus Pannonia sokféle népeiről írja: „Omnibus Pannoniis linguae quoque Romanae notitia est; — plerisque etiam literarum latinarum usus.“¹⁾ Egyik nemzet vagy nép a görög vagy latin műveltség iránti vak tiszteletből, másik kénytelenségből és mellözhetlen kötelességből, vagy divateszmék után indulva, majd hízelgesből, majd gondatlanságból használta a görög vagy latin nyelvet emlékein, és eszéágába sem ötlött, hogy nemzeti nyelve élteti és örzi fönmaradását.

Brogimara latin fölírátú sírköve azért sem római, mivel mind magának, mind leányának, mind atyjának és férjének csak egy-egy nevet tulajdonít; holott minden előkelő rómainak több, rendesen három neve volt: előneve (praenomen), neve (nomen) és vezetékneve (cognomen). Muchar Albert, ki kűtforrások vezérfonalán írta munkáját, számos latin kőiratot sorol el, melyeken a személynevek nem római, hanem valódi czelta eredetűek.²⁾

¹⁾ Vellej. Paterc. L. II. cap. 110.

²⁾ A. Albert Muchar. Das römische Noricum. Grätz 1825, 8. I. Theil.

VI. A rézkori egyes műdarabokat nehéz meghatározni.

A régiségvizsgálók már régóta foglalkodnak a rézkori egyes műdarabok magyarázatával. A kardokat, nyaklánczokat, kartekercseket és más rézkori ékszereket a történeti kútforrások segédelmével nem volt oly nehéz meghatározni, mint néhány különös réztekercsnek, főképp azon számnélküli ékféle rézvésű műdaraboknak használatát kitanulni, melyekről Schreiber Henrik külön monographiát írt.¹⁾ Ebben a sokféle változatban és különféle nagyságban nálunk is minduntalan előforduló rézvésűket, mint monographiája czimén is olvashatni, harc vagy fegyverékeknek tartja. Véleményétől azok sem igen térnek el, kik e rézvésűket majd hajtóbaltáknak (*secures missiles*), majd paizshasító fegyvereknek mondják; ellenben az e véleménytől egészen eltérők, e rézvésűket nem fegyvereknek, hanem majd áldozati, majd földmívelési, majd házi eszközöknek állítják. Itt tehát ismét elágaznak a vélemények; és e fegyverékből nyuzóeszköz, kapa, vésű s gyalu keletkeznek.

Figyelmet érdemel Schreiber Henrik vizsgálatainak azon eredménye, mely szerint az, akár sírhalmokban, akár azokon kívül találtatott rézvésűk és más rézkori régiségek: a) nem rómaiak, b) nem germán műdarabok, hanem egyedül a czeltáknak tulajdonítható műeszközök és ékszerek. Ehhez hasonló eredmény tünt ki Gaisberger József²⁾ és több más régiségkutatók vizsgálataiból is. Annyi bizonyos, hogy:

VII. A rézkori műdarabok nem rómaiak.

A réz és czin műdarabok: barnaréznek (*Bronze*) neveztetnek, a réz és horgany (*Zink*) ötvegyéből álló fémművek pedig: sárgaréz (*Aurichalcum*, *Orichalcum aes montanum*,

¹⁾ Dr. Heinrich Schreiber. Die ehernen Streitkeile. Freiburg, 1842. 4.

²⁾ Die Gräber bei Halstadt. Linz 1848. 8.

Messing) nevet viselnek. A görögök és rómaiak hajdan nem ismerték a horganyt, mely mint külön fém (Metallum) még akkor is ismeretlen volt a rómaiaknál, mikor azt, mint olvasztatlan horganyrögöt (Cadmia) már régóta használták. Festus írja: „Cadmea terra, quae in aes conjicitur, ut fiat orichalcum.“¹⁾

Göbel vegytani kísérletek után megmutatta, hogy a római fémműdarabok: réz, horgany, néha több vagy kevesebb ólom és czin ötvegyből állanak; ²⁾ és így a rézkori darabokkal épen ellenkező ötvüek, mert ezek egyedül réz és czin ötvegyből vannak öntve, mint Klaproth, Hünefeld, Berzelius, Fromherz és mások kísérletei bizonyítják. Ezekre kell hivatkoznunk, mivel nálunk efféle vegytani bontások ekkoráig még nem igen tétettek.

A római régiségeket tisztelve bámulók a rézkori műdarabokat is azoknak tulajdonítják, mely fémművek, úgy hiszik, háborúk és kereskedés által jutottak a barbár népek birtokába. Igen, de viseltek-e a rómaiak háborút a rézkori sírhalmokban és régiségekben gazdag éjszaki népekkel már azon őskorban, mikor a horganyt, mint érczrögöt még nem használták?

Julius Caesárt gyilkosai 44. évben Kr. el. fosztották meg életétől, ki mikor a Rajnán átkelt, akkor a rómaiaknál a rézkorszak már eltűnt, mert azt a vaskorszak kitolta használatából. Vasfegyvere volt idősb Drusus hadseregének, mikor az Elbe partjainál táborozott, honnan a nélkül hogy az Elbén átkelt volna, a Rajnához fordult ismét vissza, hol 9. évben Kr. el. meg is szünt élni; pedig ő volt első, ki e hadjáratért Germanicus nevet nyert; azért írja Ovidius: „Et mortem et nomen Druso Germania fecit.“³⁾

Herculanum dűledékei közt is találtak ugyan Caylus szerint rézvésüket; de ezek már akkor elavult óságok voltak, mikor Herculanum és Pompeji két campaniai várost Titus

¹⁾ Kruse. Necrolivonica. Dorpat. 1842. 4. Beilage F.

²⁾ Göbel. Über den Einfluss der Chemie auf die Ermittlung der Völker der Vorzeit. Erlangen, 1842.

³⁾ Ovid. Fast. I. 597.

császársága alatt 79. évben Kr. ut. a Vesuv kirontása eltemette és e két városnak dűledékeiből vasműdarabok is ásattak ki.

A rézkori műdarabok, ezek szerint, a rómaiaktól háborúk által nem kerültek a barbar népek birtokába, nem is kerülhettek, mert oly tartományokban is találtak, melyekben a rómaiak pusztító fegyvere s hódító hatalma soha el nem jutott.

A rézkori művek kereskedési úton sem jutottak a barbár népek birtokába; mert a rézkorszaki műdarabok között előfordulni szokott számos bányászcsákány azt tanúsítja, hogy a rézkorszaki népek bányászattal is foglalkodtak; az öntökohok, ötvegyrögök és öntőminták pedig arra mutatnak, hogy fém-műveiket magok készítették és azokhoz kereskedési úton nem jutottak, mivel a kereskedő nem bányász, nem is fémműves egyszersmind. Ámde maradtak-e fenn ezek megbizonyítására hiteles adatok? Ezt nemcsak a hiteles történeti adatok, hanem az azon hajdankorból a földmélyében korunkig fenmaradt látható emlékek is kézzelfoghatólag bizonyítják. Lássuk miként?

Hogy a kétségbe nem vonható rézkori művekkel számos bányászcsákány is szokott előfordulni, azt a közintézetekben úgy, mint magánygyűjteményekben mindenki láthatja; erről tehát nem kell hosszasan szólnunk, hanem egyedül arról, mire a régiségvizsgálók kevés figyelmet fordítottak, hogy a rézkori barbár népek műveiket saját kohóikban magok készítették.

VIII. A rézkorszaki népek bányászok voltak és fém-műveiket magok készítették.

Britanniában, Franciaországban, Schweiczban úgy, mint Magyarországon és Erdélyben nemcsak rézkori sírhalmok és régiségek, hanem ezeknek öntőmintái, sőt egész öntökohok azaz öntőhelyek is találtak. Kubinyi Ferencz Nógrádvármegyében Kis-Terence helység területén az úgy nevezett Hársas másképp Aranybércznek éjszaki oldalában 1824—1842 és más ezek közé esett években nagy számú különbözőféle rézkori műdarabokon kívül egész öntökohot és az

ottani kőből vésett rézvéjük öntésére szolgált öntőmintát ásatott ki. Gazdag gyűjteményeit Losonczon egykor magam is láttam; de e várost 1849 az oroszok fölégették, mely vészes esemény e gyűjteményeket is a házromok alá temette s azoknak e dűledékekből kiásott maradványai 1850 kerültek a m. n. muzeumba, de az öntő minta a tűzben porlott el. ¹⁾

Mátra vidékén Heves, valamint Csongrád vármegyékben, rézvéjük és más rézkori régiségek, öntőhelyek, ötvegydarabok, a mostani sonkoly pogácsához hasonló ötvegy-pogácsok és öntött, de nem sikerült rézműeszközök töredékei fedeztettek föl, melyeknek némely része dr. Szabó János gyűjteményébe jutott.

Azon rézkori műdarabok között, melyeket Vécsey Miklós báró Zemplénvármegyéből 1852 küldött a m. n. muzeumnak, ötvegy darab és nem szokott üreges, hanem tömör nyakú rézvéjük is találtatik.

Felső-Ausztriában Freistadt város vidékén szántás közben oly beboltozott üregre akadtak, melyben ötvennél több még nem használt újdönúj sarlóféle rézkés penge s nagy darab ötvegyrög volt elrejtve.

A Bodentó vidékén fekszik és Homberg községhez tartozik az úgynevezett Ackenbach mezei magánylak, ettől mintegy ötven lépésnyire 1821-ben Jägler Mátyás ekéje nagy kőbe akadt meg. Jägler szántóbéres mindenkép azon volt, hogy e boszontó követ a barázdából valahogy eltakarítsa. Alig árkolta körül a követ, mellőle legott egy lábnyi mélységből ötvegydarabbal befödött jókora bütykös cserépedényt ásott ki. Azt vélte, hogy nagy kincset kerített birtokába, de a mint szív-fájdalommal látta, hogy az edényben rézműdarabok : dárda-csúcsok, véjük, sarlóféle kések, tekercsek és más rézapróságok vannak elrejtve : haragjában a cserépedényt összezúzta; a rézműveket is elkobozták tőle, melyeknek nagyobb része Fürstenberg herczeg hüfingeni antiquariumába jutottak.

Bajorországban Högelbergen Landshut város mellett, hol egykor magam is jártam 1823-ban, sörpincze ásás közben két sírhalmot hánytak szét. E két sírhalom az Isár partján

¹⁾ Lásd Arch. közlem. ezen kötete V. értekezését.

emelkedő hegy lejtőjén állott; de a hullámok játéka leomlasztá a partot és ezzel a két sírhalom is alább süppedezett. Ezekben ember és lócsontok mellett, késpenge, nyilak, dárda-csúcsok, két rézvésű, hajtűk, tekercesek, mind rézből vörös cserépedényekkel találtattak és a mi figyelemre méltó, itt három öntő mintát is ástak ki cserépből. Az első egészen ép, melyből egyszeri öntésre két gerelycsúcs került ki, a második sarlóféle ismeretes rézkés öntésére szolgált; a harmadik cserépminta úgy látszik üveggyöngy, mint nyakékszer készítésére használtott. A széthányt két halom tehát oly rézkori sírhalom, melyekben meg nem égetett holtak paripástól voltak eltemetve. E hegynék lejtőjén több sírhalom nem találatik; de innen félórányi távolságra, az e vidéknek legmagasabb helyén, mely Huth nevet visel, a sírhalmok már csoportosan tűnnek föl.

Az angol, francia s német számos régiségtani társulatok emlékirataiból és más írók külön megjelent archaeologiai munkáiból nem volna ugyan nehéz még több öntőkoh, ötvegy és öntőminta leldét kifürkészni: de a mondottak is, melyek az egymástól nagy távolságban fekvő tartományokban fedeztetek föl, fenn hangon hirdetik, hogy az ezen egymástól távol elvált tartományokban hajdan tartózkodott pogány nép, mint bányász és fémműves rézfegyvereit, eszközeit és ékszereit saját öntőkohóiban maga készítette, következőleg azokat más idegen nemzettől kereskedési úton nem szerezte.

A rézkori műdarabok tehát, melyeket a rómaiak egyébként is barbár műveknek tartottak, azoktól sem háborúk, sem kereskedés által nem jutottak a barbár népek birtokába; nem is juthattak, mert oly kétségtelen rézkori műdarabok is fordulnak elő, melyeneket a rómaiak nem ismertek; ilyenek a kengyel rézkarikák, melyeknek még latin nevek sincs; mert a *stapeda*, *stapes*, *stapia*, *bistapia* (kengyelvas) nem római, hanem idegen utóbbi nevezetek. Az éltes, vagy nehéz fegyverzetű római, lépcső segedelmével ült, az akkori szokás szerint, nyergeletlen lóra, s a lovas szobrokon és érmeken a fölkanthározott csótáros ló mindig kengyeltelen. ¹⁾

¹⁾ Pitisci. *Lexicon antiquitatum Romanarum Leovardiae* 1713. fol. II. 839.

IX. A rézkori régiségek nem német műdarabok.

Schrötter, Lisch, Klemm és más régiségvizsgálók a rézkorszaki sirhalmokat és műdarabokat a germán azaz német népnek tulajdonítják, mire nézve Tacitusra hivatkoznak, ki nézetük szerint, a rézvéstüket germán fegyvereknek tartja s azokat Framea néven nevezi a germánokról írván: „Kardot vagy nagyobb lándsát kevesen használnak, dárdákat vagy az ő nyelvökön frameákat keskeny és rövid vasukat viselnek, de oly éles és czélszerűeket, hogy ugyanazon fegyverrel, mint a körülmény kívánja, majd közelről, majd távolról vának; a lovag ugyan paizsszal és dárdával beéri; a gyalogok vető gerelyt is szórnak stb. ¹⁾

De ezekből már az is erőszakos következtetés, hogy a rézvéstük germán fegyverek, az pedig még inkább, hogy a rézkorszaki eszközök és ékszerek mind német művek; mert mintegy 97 évben Kr. ut. meghalt Tacitus idejében a rézkor már megszűnt és vaskorszak volt keletben. Frameája, mint maga állítja vasdárda s így a rézvéstükkel nem volt ugyanaz. ²⁾

És nem tesz-e épen Tacitus világos tanúságot arról, hogy a germán népek nem voltak bányászok? Azt ugyan nem meri állítani, hogy Germániának fémere nincsen, mégis így kiált föl kérdezőleg: valljon kutatta-e valaki? A germánok bizonyosan nem, miután azt mondja róluk, hogy az ezüstnek és aranynak birtoka nem érdekli őket. Még főbb embereik is az idegenektől ajándokul nyert ezüst edényeket szintoly kevés becsben tartják, mint az agyagból valókat. A gothinokról állítja ugyan, hogy azok vasat is ásnak, de hozzá veti: „nagyobb szegényökre“ megjegyezvén róluk: A gothinokról galliai (czelta) nyelvök tanúsítja, hogy nem germánok. ³⁾

¹⁾ German. Cap. 6.

²⁾ Kruse. Necrolivonica. Dorpat. 1842. 4. 23. 1.

³⁾ Germ. cap. V. XLIII.

Hogy a gothin, góth, geta és dák azon egy népnek nevei, mely nem tartozott a germán népek közé, azt ha Tacitus nem mondaná is, nálunk nem nehéz megtanulni, ¹⁾ és azt e népek galliai (czelta) nyelvök is tanúsítja.

És ha a germán népek éppen Tacitus szerint a munkát és fáradságot nem túrték, ha még arra is nehéz volt őket bírni, hogy földet szántsanak és az új termést betakarítsák, ha a bányászatot szégyennek tartották és fémekkel éppen nem gondoltak, úgy bányászok és fémművesek sem voltak, mint silány fegyvereik neméből is kitűnik; nem mellvasa, hanem mellbőre is kevésnek volt; paizsaikat fűz vesszőből fonták, vagy beszínezett deszkából készítették, de azért mégis tunya s ügyetlen módnak tartották izzadva keresni azt, a mi harczczal és pusztítással munka nélkül is megszerezhető. ²⁾

A német népek rézkorszakáról, rézműveltségéről tehát keveset mondhatni. Azt már említettük, hogy Julius Caesar és Tacitus idejében a rézkor megszűnt és a vaskorszak volt keletben; azt kellene még kitanulnunk, mit tudnak a német írók Julius Caesar és Tacitus előtti korszakból a német népekről? A mit a jelesebb német írók a német népek őstörténetéből nem annyira tudnak, mint tudni látszanak, az mind vagy bizonyítatlan csekélység, vagy világos tévedés; mivel nem kútforrásból, hanem történeti hitelesség nélküli névma-gyarázatokból van merítve s azon balítéletnek, vagy inkább fonák okoskodásnak eredménye, hogy azon népek mind németeredetűek voltak, melyeket Tacitus és más írók a mostani német tartományokba helyeznek.

X. Hol találtattak nálunk czelta érmek?

Legtöbb czelta érem találatik Eckhel szerint Pannonia, Dacia, Moesia, Thracia és Macedonia térein. A mennyire tudjuk, ily érmeket találtak: Vasban Meszlén területén (1809 évben), Marmarosban (1826), Hontmegyében, Ipoly-Damasdon

¹⁾ Tud. gyűjt. 1834. IV. 103—121. V. 84. 127.

²⁾ „Pauidos adversis, inter secunda non divini, non humani iuris memores.“ Tacit. Annal. L. II. cap. 14.

(1826) nagy mennyiségben. Pestvármegyében, Bia helység határában. Aradmegyei Dézna területén. A Varasd városi hegyfokon (1845), Tolnamegyei Kánya helységben (1852). Legujabban Mosonvármegyében a parndorfi legelőn (1856) nagy mennyiségben és sokféle változatban, a mi azért nevezetes, mert e legelő hajdan a Deserta Bojorum nevű pusztasághoz tartozott, mely a középkorban Lerveldt (Leer-Feld) nevet viselt, hol egykor bójok, bójoták, másképp czelták laktak.

Ezen adatok tanúsítják, hogy a kelenföldi, valamint a hazánkban előjövő más rézkori sírokat a czeltáknak kell tulajdonítanunk.